

Posudek na disertační práci Mgr. Elišky Valové „Demografická revoluce na pomezí Čech a Moravy. Srovnání populačního vývoje v Litomyšli a ve Svitavách v letech 1785-1914“, Univerzita Pardubice, Fakulta Filozofická, Ústav historických věd 2024, 564 str.

Disertační práce Mgr. Elišky Valové se na vybraných dvou vzorcích – na obyvatelstvu měst Litomyšl a Svitavy – v „dlouhém“ 19. století zabývá jedním ze základních modernizačních procesů – demografickou revolucí, zvanou také demografický přechod, tedy procesem snižování úmrtnosti a šíření regulace plodnosti. Výběr vzorku i studovaného časového úseku má svou logiku. Právě v 19. stol. se postupně začaly prosazovat obě složky zkoumaného procesu, tj. pokles úmrtnosti a pokles plodnosti, přitom v roce 1785 začíná být vedena díky reformám Josefa II. moderní evidence přirozené měny obyvatelstva, dnes badateli velmi dobře přístupná díky všeobecné digitalizaci matrik, zatímco pro 20. století zůstává nepřístupná kvůli ochraně osobních údajů. Znamená to, že autorka se musela soustředit na nástup demografické revoluce v daných lokalitách, zatímco její dovršení je prozatím nutno studovat jen v obecnějším měřítku na základě úředních statistik. Výběr obou lokalit je velmi šťastný, šlo původně o lokality podobného typu, z nichž jedna se stala během 19. století významným průmyslovým centrem, druhá si zachovala konzervativní rysy tradičního maloměsta. Navíc se oba vzorky lišily i národnostní strukturou. Tyto rozdíly tedy nabízejí možnost srovnání, a tím i hledání kauzálních souvislostí měnící se přirozené měny obyvatelstva. Autorka si jako metodický nástroj zvolila statistickou metodu historiografického typu. Znamená to, že nevychází z hotových statistik jako současné analýzy, ale z pramenů, které vznikly nikoliv ze statistických důvodů, ale jako evidence jednotlivých událostí (narození, úmrtí, sňatků) včetně jejich širšího kontextu (věk, manželský původ atd.). Tyto údaje musí historický demograf pracně excerpovat, poté statisticky zpracovat a posléze analyzovat. Historici populace přitom v podstatě vycházejí ze dvou postupů, jmenné nebo anonymní excerpce. Druhá poskytuje omezenější výsledky, zato však umožňuje zpracovat podstatně větší vzorek obyvatelstva. Tuto cestu zvolila i E. Valová. Jak enormně náročný heuristický úkol si přitom vytkla, ukazuje fakt, že musela do počítače excerpovat záznamy o více než 100 000 demografických událostí. Velmi pečlivě volila i obrazové přílohy, zajímavě doplňující vlastní text.

Ke své práci přistoupila E. Valová dobře poučena odbornou literaturou domácí i cizí, z níž čerpá jednak metodické poučení, jednak používá jejích výsledků ke srovnání. Velkou pozornost věnuje kvalitě použitých pramenů, především způsobu, jak zodpovědně jednotliví matrikáři přistupovali k vedení matrik. Dokládá při tom zajímavou a dosud nedostatečně reflektovanou skutečnost, že ještě v 19. stol. existovaly mezi městy v tomto směru značné rozdíly, konkrétně že svitavské matriky byly vedeny mnohem pečlivěji a že pro některé dílčí postupy jsou litomyšlské nevhodné. Již tyto kritické poznatky ohledně kvality pramenů jsou znamenitým přínosem k naší historické demografii.

Ve vlastním výkladu demografie obou měst autorka sleduje postupně vývoj sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti a jeho dílčí projevy a složky, a to s maximálním využitím možností, které jí prameny nabízejí. Získaná statistická data přitom prezentuje ve 120

tabulkách, jež se jí podařilo sestavit a jejichž obsah poté analyzuje. Provádí přitom systematicky vzájemné srovnání vývoje v obou sledovaných lokalitách, ale pokud to jde, komparuje své výsledky i s dalšími lokalitami, jejichž demografický vývoj v 19. století známe. S výjimkou měst na Ostravsku jich ale není mnoho, takže i pouhá prezentace dat z Litomyšle a Svitav je velmi cenná. Autorka přitom velmi dobře ovládá postupy historické demografie, k čemuž přispěl i fakt, že části práce publikovala v odborném tisku a mohla využít kritických připomínek lektorských posudků. Neomezuje se jen na historickou statistiku, ale snaží se získaná data zařadit do širšího kontextu. Velmi dobře se orientuje v měnících se zákonných normách, které ovlivňovaly jak samotnou reprodukci, tak i její evidenci, stejně jako v dobové literatuře zdravotnické a lékařské. Studium porodnosti např. zajímavým způsobem doplňuje výzkumem fungování porodnické sítě, studium mimomanželských porodů sledováním individuálních osudů jednotlivců apod. Práce tak je obohacena i o aspekty kulturně historické. Její výsledky přitom v některých ohledech mění dosavadní zjednodušující představy o populačním vývoji českých zemí v 19. století, např. tvrzení, že vysoká ilegální plodnost v polovině 19. stol. byla příznačná pro průmyslové oblasti s německým obyvatelstvem). V případě Svitav tomu tak nebylo. Podobně autorka koriguje i zažitou představu, že industrializace zhoršovala bytové podmínky dělnictva, a tím i zdravotní situaci ve městech. Ve Svitavách naopak díky časnému budování zdravotnické infrastruktury byla situace mnohem lepší než v konzervativní Litomyšli. Některé otázky, např. mrtvorozenost, pak jsou v práci v rámci naší historické demografie sledovány vůbec poprvé.

Pokud bych měl vyslovit k práci nějaké kritické připomínky, pak především k určitému nepoměru mezi popisem a analýzou. Systematický, metodicky poučený popis, zakládající se na enormní heuristice, místy jako by zaujal autorku natolik, že následující analýza nevyužívá všechny nabízené možnosti a že autorka jako by váhala s formováním určitých závěrů, pokud by se opíraly o pouhou hypotézu. Např. o propadu sňatečnosti a porodnosti ve 30. letech píše, že jeho důvod není znám (s. 83). V literatuře ale existují určité hypotézy, které mohla připomenout a posoudit. I tak je ovšem práce vynikající a při publikaci jejích výsledků je možno vdaném směru postoupit dále, stejně jako rozšířit komparaci na širší středoevropský prostor.

Jinak mohu upozornit jen na několik sporných formulací, netýkajících se ale zásadních otázek. Tak špitál v Litomyšli sotva mohl být založen již ve 12. stol., ještě před vznikem lokovaného města. Sňatečnost není ukazatel, jak píše autorka na s. 80, ale jev, charakterizovaný různými ukazateli. „Průměrná délka života“ (s. 93) je zřejmě průměrný věk zemřelých. V zásadě správné tvrzení o pasivním smíření rodičů s vysokou úmrtností dětí na s. 299 by bylo možno doplnit poukazem na výjimky (Viz např. paměti písničkáře Haise). Velmi dobře naopak autorka zvládá jazykovou stránku svého výkladu. Je výborně strukturovaný, v rámci možností daných tématem čtivý, překlapy nebo gramatická pochybení jsou opravdu jen řídkými výjimkami: Novorozeňata, které zemřely (s. 200), několik nařízení, které byly (s. 231), rozhází místo rozchází (s. 241), znemožňovat (?) teorie (s. 423), snad zpochybňovat, Nesádková místo Nesládková (v bibliografii). Knihu A. Boháče bych řadil do literatury, nikoliv do pramenů. To vše jsou ale jen drobnosti, které lze vzhledem k rozsahu práce snadno omluvit. Mile mne naopak překvapilo

důsledné respektování pravidel interpunkce, což je v kvalifikačních pracích z poslední doby stále vzácnější.

Práce E. Valové je původní monografie, založená na samostatném výzkumu, přináší nesmírně cenný soubor dat k populačnímu vývoji našich měst v 19. stol. i o jejich společenském a kulturním kontextu. Je metodicky promyšlená, dobře strukturovaná, jazykově dobře zvládnutá. Obohacuje naši historickou demografii nejen získanými daty o počátcích demografické revoluce v našem prostředí, ale také poznatky z oblasti kritiky pramenů. Splňuje po mém soudu plně požadavky na doktorskou disertační práci. Plně d o p o r u č u j i její přípuštění k obhajobě a předběžně navrhuji klasifikaci p r o s p ě l a.

V Praze 17. března 2024.

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.